

Gangsta's Paradise in Holland?

Robert Kloosterman & Jan Rath¹

Eén van de wereldwijd best verkopende platen in 1995 was *Gangsta's Paradise* van rapzanger Coolio. Afkomstig uit een zwart getto van Los Angeles geeft hij een beeldend verslag uit de eerste hand van de *Umwertung aller Werte* die zich in de Amerikaanse binnensteden heeft voltrokken ('Keep spending most of our lives, living in a gangsta's paradise'). In deze vrijwel volledig gesegregeerde wijken is de werkloosheid extreem hoog, het onderwijs slecht, de criminaliteit aanzienlijk en een gewelddadige dood (zeker voor zwarte mannen) allesbehalve een zeldzaamheid. Ruimtelijk en sociaal geïsoleerd van *mainstream America* is in de zwarte getto's een situatie ontstaan die de bewoners gevangen lijkt te houden in een toestand van permanente armoede en algehele deprivatie.

Het is dit spookbeeld van een *Gangsta's Paradise* dat rondwaart in de eveneens in 1995 uitgekomen *Rapportage Minderheden 1995* van het Sociaal Cultureel Planbureau. In een lijvige, niet altijd even vlot geschreven studie staan 'concentratie' en 'segregatie' van migranten op de woningmarkt en het onderwijs centraal. Het zijn vooral de bevindingen ten aanzien van de ontwikkelingen in het huisvestingspatroon van migranten die de publieke aandacht hebben getrokken.

In relatief korte tijd is in de Nederlandse steden, en dan vooral in de vier grootste, het aandeel van migranten sterk gestegen, aldus de *Rapportage*. Zo bedraagt in Amsterdam en Rotterdam het aandeel van recente migranten en hun nakomelingen inmiddels ongeveer een derde van de totale bevolking; een verdubbeling ten opzichte van tien jaar geleden (Tesser, 1995, p. 56). Binnen de steden heeft deze groei van het aantal migranten geleid tot een stijging van het aantal zogeheten *concentratiewijken* (wijken waarin meer dan dertig procent van de bewoners migrant is). Bovendien bevinden die wijken zich meer en meer verspreid over de stad. Waren migranten een decennium geleden nog voornamelijk te vinden in laat-19de en vroeg-20ste eeuwse arbeidersbuurten, vandaag de dag is ook hun aandeel in de na-oorlogse hoogbouwwijken sterk gestegen. Dankzij deze spreiding van concentratiewijken is de mate van segregatie tussen migranten en de inheemse bevolking toch min of meer constant gebleven.

De auteurs wijden geen apart hoofdstuk aan de economische positie van migranten in concentratiewijken. Niettemin komt dit onderwerp meermalen ter sprake. Dat gebeurt overigens vrijwel altijd in de rol van werknemer of potentieel werknemer; het zelfstandig ondernemerschap blijft goeddeels onbesproken. In die concentratiewijken is de werkloosheid door de bank genomen aanmerkelijk hoger en is ook de algehele participatie aan de formele arbeidsmarkt veel lager dan elders (Tesser, 1995, p. 167). Tesser *et al.* schrijven dit vooralsnog niet toe aan buurteffecten. De afwijkende arbeidsmarktdeelname in de concentratiewijken moet volgens hen primair in verband worden gebracht met 'filterings- en selectieprocessen in de vestiging van huishoudens in de wijken' (Tesser, 1995, p. 218). Datzelfde lijkt te gelden voor andere indicatoren als opleidingsniveau, eenoudergezinnen en inkomens.

Met de *Rapportage minderheden 1995* beschikken we nu over een waardevol, gedetailleerd kwantitatief beeld over ruimtelijke patronen van migranten en de (statistische) samenhang met onder meer arbeidsparticipatie, opleidingsniveau en segregatie in het onderwijs. Maar zoals de auteurs zelf bescheiden aangeven: 'De ontwikkeling ervan is te schetsen; veel moeilijker is het de maatschappelijke betekenis ervan te duiden' (Tesser, 1995, p. 49). We zien dan ook dat zij - terecht - voorzichtigheid betrachten bij het beoordelen van de recente trends in huisvestingspatronen van migranten in de Nederlandse steden. Zoveel voorzichtigheid zelfs dat kranten bij publikatie van het SCP-rapport tot tegenstrijdige conclusies kwamen: over 15 jaar getto's in Nederland meende *de Volkskrant* (21 november 1995), terwijl *NRC-Handelsblad* daarentegen het ontstaan van getto's niet erg waarschijnlijk achtte (21 november 1995).

Ondanks de door het SCP beleden omzichtigheid zien we toch dat Tesser en de zijnen op verschillende plaatsen positie kiezen. Ten eerste constateren zij dat het beeld van de concentratiewijken in de media 'niet erg positief' is (p. 48). Verderop in de samenvatting van het rapport bevestigen ze feitelijk dat beeld in de media: 'In de concentratiewijken van de grote steden

treden bijvoorbeeld spanningen op tussen verschillende bevolkingsgroepen, de sociale cohesie is er gering, criminaliteit en verloedering van het fysiek milieu maken zich er nadrukkelijk kenbaar, de werkloosheid is er hoog, het gebruik van en de handel in drugs zijn er manifest, rechts-extremisme is er verhoudingsgewijze frequent' (Tesser, 1995, p. 473). Op de één na laatste bladzijde laten de auteurs zelfs hun omzichtigheid geheel en al varen: 'Uit de gepresenteerde gegevens blijkt dat de ruimtelijke segregatie tot op zekere hoogte een belemmering vormt voor de maatschappelijke integratie van de minderheden in de Nederlandse samenleving en dat de leefbaarheid in de concentratiewijken wordt bedreigd' (Tesser, 1995, p. 496). De Nederlandse variant van een *Gangsta's Paradise* ligt daadwerkelijk op de loer, zo lijkt het. De auteurs suggereren hier dus toch een verband tussen concentratie van migranten *an sich* en wijkproblemen zonder dat dit evenwel door de resultaten van hun eigen onderzoek wordt ondersteund; *oorzakelijke* concentratie-effecten hebben zij namelijk niet of nauwelijks aangetroffen. Meer algemeen lijkt de onderliggende gedachte van het rapport dat iedere ruimtelijke concentratie van migranten als een soort van latente pathologie op zichzelf moet worden gezien. Tegen een dergelijke eenzijdige, beperkte en pessimistische visie zijn verschillende bezwaren aan te voeren.

In de eerste plaats wordt het historische vestigingspatroon van migranten in steden miskent. Vormen van ruimtelijke concentratie van migranten zijn historisch gezien namelijk eerder regel dan uitzondering geweest. Rond de eeuwwisseling trokken Brabantse en Zeeuwse migranten in Rotterdam vooral naar de nieuwe woongebieden rondom de havens. In het Oude Westen, waar zij zich ook vestigden, woonden Brabanders met name aan de zuidkant, terwijl de Zeeuwen aan de noordkant neerstreken (De Jong, 1986, p. 134). In het 19de eeuwse Londen kon men een vergelijkbaar patroon aantreffen: Ieren woonden in straten en buurten bij elkaar. Hetzelfde geldt voor het 19de eeuwse Parijs waar migranten uit het Massief Centraal, Bretagne, de Pyreneeën en het Alpengebied - elk met hun eigen taal en gebruiken - een complex mozaïek van eigen 'ethnische' buurten vormden - veelal geclusterd om het station dat het eindpunt vormde van de trein uit het herkomstgebied (Hohenberg & Hollen Lees, 1985, pp. 267-268). In zulke wijken waren migranten ruimtelijk geconcentreerd maar, net als nu in de Nederlandse steden, dit betekende maar zeer ten dele ook een *segregatie*:

'Especially in large cities, so many outsiders arrived that each group had to share its territory, learning coexistence. Rather than ghettos, modern cities produced subcultures, groups of similar background and socioeconomic status who remained partly isolated, partly linked to larger society.' (Hohenberg & Hollen Lees, 1985, p. 268).

Van bovengenoemde historische voorbeelden is als 'ethnische' categorie in de meeste gevallen nu niet veel meer over. De identiteiten van de oorspronkelijke migranten zijn vrijwel verdampt in het stedelijk milieu en bestaan nu alleen nog maar als verre herinneringen en overleveringen. De nakomelingen van de sloebers uit het Brabantse en Zeeuwse platteland, Ierland en de Franse bergstreken hebben hun plaats in de samenleving gevonden en wonen allang niet meer bij elkaar. Toch is het eigenlijk nog maar kort geleden. Zelfs nu hoeven velen in Westerse samenlevingen vaak slechts twee of drie generaties terug te gaan om een voorouder met zo'n migrantenachtergrond te vinden die als een toenmalig potentieel lid van de onderklasse *avant la lettre* zijn of haar weg moest zoeken in een nieuwe, vreemde stedelijke omgeving.

Aanvankelijke concentratie heeft een sociale en een daarmee samenhangende ruimtelijke mobiliteit op termijn dus allermint in de weg gestaan. Interessant genoeg heeft de ruimtelijke concentratie van migranten in veel gevallen juist bijgedragen aan dit proces van integratie. Het meer fijnmazige verspreidingspatroon van migranten in de voornoemde wereldsteden laat zien dat - binnen de beperkte keuzeruimte die zij als arme nieuwkomers hadden - zij zelf geneigd waren om het gezelschap van streekgenoten te zoeken. Ruimtelijke nabijheid van personen met een in meerdere opzichten vertrouwd vocabulair reduceerde de inherente onzekerheid en onbekendheid waarmee nieuwkomers in het complexe en vaak weinig transparante stedelijke milieu te maken hadden. Buurtwinkels, gedreven door streekgenoten, met een bekend assortiment aan producten (met name eetwaren), en de mogelijkheid om in de eigen taal te converseren en informatie uit te wisselen, droegen bij tot een reductie van die onzekerheid en onbekendheid. Dankzij de ruimtelijke concentratie werd het voor zulke winkels benodigde draagvlak gecreëerd. Ook vormde die ruimtelijke nabijheid van streekgenoten de basis voor, zo zouden we nu zeggen, sociale netwerken. Deze netwerken maakten niet alleen wederzijds hulpbetoon in sociale of culturele zin mogelijk, maar ook in economische zin.

Binnen de nieuwe migrantengemeenschappen in de Verenigde Staten zien we dat sociale netwerken met name instrumenteel zijn in het creëren van zogeheten etnische enclave economieën. Het gaat dan om een specifiek soort van lokale economie die in handen is van een bepaalde etnische groep en die min of meer autonoom is (vgl. Light & Karageorgis, 1994). Binnen deze economieën kunnen migranten meerdere rollen aannemen, zoals die van zelfstandig ondernemer, werkgever of werknemer. (De onderzoekers van het SCP laten de eerste twee opties trouwens op voorhand buiten beschouwing). Deze etnische economieën kunnen niet los gezien worden van ruimtelijke concentratie. Cubanen in Miami, Dominicanen in New York en Koreanen in Los Angeles vormen hiervan tot de verbeelding sprekende voorbeelden. Succes in een etnische economie betekent niet alleen het genereren van inkomen en werkgelegenheid in de eigen gemeenschap, maar kan ook het pad effenen voor een meer omvattende integratie in de samenleving als geheel. Zo bezien heft een succesvolle etnische economie zichzelf uiteindelijk op.

Wij beseffen al te goed dat aan historische voorbeelden geen voorspellende werking kan worden ontleend. Waar het om gaat is te laten zien dat concentraties van migranten niet per se tot somberheid hoeven te stemmen. Integendeel, er kunnen juist kansen in besloten liggen. Om die kansen te kunnen waarnemen moet men er wel oog voor hebben.

In de tweede plaats gaat het SCP volkomen voorbij aan geavanceerde inzichten uit de hedendaagse economische sociologie. We hebben het dan met name over de economische betekenis van sociale netwerken. Netwerken bestaan bij de gratie van onderling vertrouwen en solidariteit, zijnde bronnen van sociaal kapitaal die met name manifest worden in situaties van geblokkeerde mobiliteit en *foreignness*, en die kunnen worden aangewend bij het ontplooiën van economische activiteiten. Prominente onderzoekers als Portes achten de netwerkbenadering bij uitstek toepasbaar op de economische activiteiten van migranten (Portes & Sensenbrenner, 1993; Portes, 1994). Door de manipulatie van hun netwerken zijn migranten in staat economische transacties te vergemakkelijken. Zo kunnen migranten - tot op zekere hoogte buiten de reguliere kanalen om - goederen en diensten uitwisselen, kunnen zij onderling kapitaal verwerven zonder een beroep te doen op banken, en kunnen zij binnen eigen kring relatief eenvoudig en snel, maar vooral betrouwbaar arbeid recruterend. Een dergelijk gebruik van sociale netwerken leidt tot kostenbesparingen alsmede een grote mate van flexibiliteit. Dit kan concurrentievoordelen opleveren, waarmee migrantenondernemers zich een betere positie kunnen verschaffen.

Tesser *et al.* becijferen wel zorgvuldig de statistische ontmoetingskansen van migranten met leden van de eigen groep en de rest van de samenleving, maar staan niet stil bij de kwaliteit van de netwerken en de omstandigheden waarbinnen die netwerken een rol kunnen spelen. Integendeel, zij suggereren dat er in concentratiewijken sprake zou zijn van sociaal isolement en een gebrekkige sociale cohesie. Deze suggesties staan evenwel op gespannen voet met de bevindingen van andere Nederlandse onderzoekers, zoals Böcker (1992, 1994) en (De Vries, 1987) die uitvoerig het bestaan en de betekenis van sociale netwerken van migranten hebben beschreven.

Over hun rol in het zelfstandig ondernemerschap van migranten melden Tesser en de zijnen al helemaal niets. Aan het ondernemerschap van migranten besteden zij slechts een enkele alinea, terwijl ze het in de rest van het onderzoek verder niet meer aan bod laten komen (Tesser, 1995, pp. 40-41). Het economische potentieel onder migranten dat naar analogie van de Amerikaanse voorbeelden zich in de concentratiewijken zou kunnen ontplooiën, wordt dientengevolge geen recht gedaan. Waar expliciet wordt verwezen naar vormen van zelfstandig ondernemerschap van migranten, denken de auteurs eerst en vooral aan 'de overlast voor de burger die ze met zich meebrengen' (Tesser, 1995, p. 489). Maar juist in een situatie waarin op de formele arbeidsmarkt geen echte alternatieven zijn, vormt het ondernemerschap een *mogelijk* kanaal voor sociale stijging. Aan hun eigen sociale netwerken ontnemen migranten dan het sociale en economische kapitaal om als ondernemer te kunnen starten en slagen. Dit geldt eens te meer waar een deel van de activiteiten zich in de informele sfeer afspeelt, hetgeen een niet ongebruikelijk patroon is onder beginnende ondernemers in laagdrempelige branches (Kloosterman, Van der Leun & Rath, 1996), en voor activiteiten in de criminele sfeer. Deze netwerken zijn moeilijk denkbaar zonder een zekere mate van ruimtelijke concentratie, in de zin dat daar waar veel migranten bij elkaar wonen, de kans op sociale netwerken ook groter is. Aldus kan ruimtelijke nabijheid het lidmaatschap van de middenklasse ook voor migranten binnen bereik brengen.

In de derde plaats doemt de vraag op of het SCP met het werk van William Julius Wilson wel een juist theoretische keuze heeft gemaakt. Heeft het SCP niet teveel het Amerikaanse zwarte getto zijn macabere schaduw laten werpen over het Hollandse stedenlandschap? Massey & Denton (1993) hebben evenwel laten zien dat de door Wilson beschreven vorm van ruimtelijke concentratie (in Chicago) ook in de Verenigde Staten uitzonderlijk is. Dit betreft zowel de mate van segregatie als de ontstaansgeschiedenis. Getto's van zwarten zijn een produkt van een doelbewuste segregatiepolitiek die al dateert van voor de Tweede Wereldoorlog. Die zijn niet zonder meer op één lijn te stellen met concentratiewijken van andere categorieën van de bevolking. De doorstroomwijk waar migranten slechts kort verblijven wordt in het theoretische kader van de SCP-studie wel genoemd, maar de essentiële schakel van de etnische economie en het daarachter liggende perspectief van sociale stijging van migranten ontbreekt ten enenmale. Bovendien is de overheid in de Nederlandse verzorgingsstaat nog immer zeer betrokken op hetgeen in de armoedewijken gebeurt. Binnen de Verenigde Staten is dat wel anders, zo valt uit Wilsons studie op te maken.

De bijziendheid van het SCP beneemt zo het zicht op de mogelijke positieve effecten van ruimtelijke concentratie op de langere termijn. Meer algemeen kan gesteld worden dat de momentopname van het SCP teveel is losgezongen van de specifieke historische, maatschappelijke en lokale context waarin ruimtelijke concentratie begrepen moet worden (vgl. Brun, 1994, p. 56). Om ruimtelijke concentratie te kunnen duiden is niet alleen het schaalniveau relevant (portiek, straat, buurt, wijk, stad), maar ook de inbedding in de samenleving als geheel.

Om te beginnen kan vanuit deze context de mate van vrijheid van migranten in hun huisvestingskeuze begrepen worden. Voor de beleving en de invloed van concentratie op de bewoners maakt het nogal wat uit of men tot op zekere hoogte in vrijheid gekozen heeft voor ruimtelijke concentratie of dat men daartoe min of meer gedwongen, of beter gezegd, via een proces van trechtering terecht gekomen is.

Verder is de maatschappelijke context wezenlijk voor het aangeven van de invloed van ruimtelijke concentratie op andere domeinen. In hoeverre gaat ruimtelijke concentratie samen met beperkte toegang tot kerninstituties van de samenleving? De hoge mate van uitsluiting die migranten op de formele arbeidsmarkt ondervinden is evident en is een bron van grote zorg. Maar het is twijfelachtig of langdurige werkloosheid, hoe nadelig ook, in de Nederlandse verzorgingsstaat geleid heeft tot een sterk verminderde toegang tot bijvoorbeeld onderwijs en gezondheidszorg. Anders dan in de zwarte getto's heeft in Nederland geen terugtrekking van de overheid uit probleemwijken plaatsgevonden (Burgers & Kloosterman, 1996). De door Tesser en andere beschreven hoge mate van segregatie in het onderwijs is een belangwekkend feit, maar hoeft op zichzelf nog niets over de kwaliteit van dat onderwijs en de toegankelijkheid van het vervolgonderwijs te zeggen. Segregatie in het onderwijs is voor Nederland - met zijn traditie van verzuiling - nu ook niet bepaald een nouveauté.

Voorts kan alleen vanuit de bredere context het tijdsperspectief van ruimtelijke concentratie worden begrepen. In welke mate worden migranten en hun nakomelingen kansen geboden om in sociale zin opwaarts mobiel te zijn? Of, anders gezegd, biedt de Nederlandse postindustriële samenleving aan migranten en hun nageslacht dezelfde kansen als die welke in de voorbije industriële tijd werden geboden? Daarbij is de hoge mate van uitsluiting van de formele arbeidsmarkt zonder twijfel een belangrijk en somber stemmend gegeven. In een dergelijke situatie zijn migranten tot op zekere hoogte op zichzelf aangewezen. Ruimtelijke bundeling kan dan bijdragen aan verdichten van sociale netwerken die eigen economische initiatieven mogelijk maken en stimuleren.

Wij willen niet in het andere uiterste vervallen en beweren dat elke vorm van ruimtelijke concentratie van migranten waar en wanneer dan ook, positief moet worden gewaardeerd. Men kan ons zelfs eenzijdigheid in de schoenen schuiven, maar wie begon er eigenlijk? In deze bijdrage hebben wij niet geprobeerd een uitgebalanceerde visie te geven op alle sociaal-economische ontwikkelingen in concentratiewijken. Wat wij hebben willen laten zien is dat het SCP slechts een beperkt deel van het klavier heeft bespeeld. Het muziekstuk van Tesser en zijn collega's zou aanzienlijk in kracht en rijkdom hebben gewonnen wanneer zij ook andere toetsen hadden beroerd. Nu hielden zij onvoldoende rekening met de sociale en economische context. Tesser *et al.* ontkomen er dan ook nauwelijks aan het rapport in mineur te besluiten ten aanzien van elke vorm van ruimtelijke nabijheid van migranten. Aldus miskennen zij zowel het historische als het

huidige dynamische patroon van veel migrantengemeenschappen in steden. En zo gaat de term concentratiewijk fungeren als een wetenschappelijk codewoord voor een *Gangsta's Paradise*.

Noot

1. Robert C. Kloosterman is als senior onderzoeker verbonden aan European Research Centre on Migration & Ethnic Relations (ERCOMER) van de Universiteit Utrecht. Dr. Jan Rath is cultureel antropoloog en als projectcoördinator en senior onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- Böcker, A. (1992), Gevestigde migranten als bruggehoofden en grenswachters. Kettingmigratie over juridisch gesloten grenzen. *Migrantenstudies*, 8/4, pp. 61-78.
- Böcker, A. (1994), *Turkse migranten en sociale zekerheid. Van onderlinge zorg naar overheidszorg?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brun, J. (1994), Essai critique sur la notion de ségrégation et sur son usage en géographie urbaine. In J. Brun & C. Rhein (red.), *La segregation dans la ville* (pp. 21-56). Paris: L'Harmattan.
- Burgers, J. & Kloosterman, R. (1996), Dutch comfort. Postindustrial transition and social exclusion in Spangen, Rotterdam. *Area*, September 1996.
- Hall, P. (1990), *Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hohenberg, P.M. & L. Hollen Lees (1985). *The Making of Urban Europe 1000-1950*. Cambridge (Ma.)/Londen: Harvard University Press.
- Kloosterman, R.C., J.P. van der Leun & J. Rath (1996), *Immigranten en de informele economie*. Amsterdam/Utrecht: IMES/ERCOMER.
- Light, I. & S. Karageorgis (1994). The ethnic economy. In: N.J. Smelser & R. Swedberg (red.) *The Handbook of Economic Sociology* (pp. 647-672). Princeton/New York: Princeton University Press & Russell Sage Foundation.
- Massey, D. & N. Denton (1993). *American Apartheid. Segregation and the Making of the Underclass*.
- Portes, A. (1994). The informal economy and its paradoxes. In N.J. Smelser & R. Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology* (pp. 426-449). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Portes, A. & J. Sensenbrenner (1993). Embeddedness and immigration. Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98/6, May, pp. 1320-1350.
- Tesser, P. et al. (1995), *Rapportage minderheden 1995. Concentratie en segregatie*. Rijswijk: Sociaal Cultureel Planbureau (SCP).
- Vries, M. de (1987), *Ogen in je rug. Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom.